

УДК 347.6+347.9

Ганна Чурпіта,*докт. юрид. наук, доцент,
професор кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

ДО ПОНЯТТЯ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ У ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

У статті досліджується сутність правової категорії «захист сімейних прав та інтересів у порядку цивільного судочинства». Аналізується розуміння зазначеного поняття в науковій доктрині, а також у чинному законодавстві України. Виокремлюються ознаки досліджуваного поняття, визначається специфіка сімейних прав та інтересів як об'єкта правової охорони. Сформульована дефініція правової категорії «захист сімейних прав та інтересів у порядку цивільного судочинства».

Ключові слова: захист, цивільне судочинство, сімейні права й інтереси, способи захисту, діяльність юрисдикційних органів, правова охорона.

Постановка проблеми. У системі юридичних гарантій, що забезпечують здійснення будь-яких прав, головним є захист, за допомогою якого досягається відновлення становища, що існувало до порушення, попередження й припинення протиправних дій. Ще у Стародавньому Римі говорили: «Ubi jus, ibi remedium» (де право, там і засоби його захисту). Отже, нормальна життєдіяльність суб'єктів права неможлива без забезпечення надійної охорони й захисту належних їм прав [1, с. 53].

Відомий радянський цивіліст В.П. Грибанов свого часу писав: «Суб'єктивне право, яке надається особі, але не забезпечується від його порушення необхідними засобами захисту, є лише декларативним правом» [2, с. 153].

Цілком очевидно, що питання, які стосуються судового захисту прав, є ключовими для науки цивільного процесуального права, адже ефективність судового захисту пов'язана з належним виконанням судом завдань цивільного судочинства, досягнення яких опосередковується спеціальною метою – захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Крім того, захист порушеного права як мета цивільного судочинства є одним загальним об'єктом системи цивільних процесуальних правовідносин, а тому має універсальне значення для всього цивільного процесу [3, с. 53].

Поняття захисту в порядку цивільного судочинства неодноразово було предметом наукових розвідок учених-процесуалістів. Відповідну проблематику досліджували такі науковці, як Ю.В. Білоусов, С.С. Бичкова, С.В. Васильєв, Л.Є. Гузь, К.В. Гусарова, В.В. Комаров, В.М. Кравчук, Л.А. Кондратьєва, Г.О. Свіглична, В.І. Тертишніков, О.І. Угриновська, І.В. Удальцова, С.Я. Фурса, Ю.С. Червоний, М.Й. Штефан, О.С. Штефан та інші. Проте перераховані процесуалісти розглядали здебільшого поняття захисту в порядку цивільного судочинства незалежно від об'єкта його правової охорони.

Метою статті є визначення поняття правової категорії «захист сімейних прав та інтересів у порядку цивільного судочинства».

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі захист права зазвичай ототожнюють із захистом інтересу [4, с. 226] і розуміють як юрисдикційну діяльність державних або громадських органів, а у визначених законом випадках – уповноважених осіб щодо застосування примусових заходів і способів, які сприяють реальному відновленню та здійсненню порушених чи оспорюваних суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів, а також запобігають їх порушенню [5, с. 63].

Деякі вчені до змісту правової категорії «захист прав та інтересів» поряд із діяльністю вповноважених на те юрисдикційних органів включають і самозахист таких прав. Зокрема, В.І. Тертишніков під захистом права розуміє таке його здійснення, коли або сама уповноважена особа вживає заходи примусового впливу до правопорушника, або такі заходи вживають за її вимогою відповідні органи до особи, яка протидіє здійсненню права, або ж коли здійснення права є можливим тільки за допомогою спеціального державного органу [6, с. 10].

Інші інтерпретації поняття захисту прав та інтересів пов'язані з розумінням відповідної правової категорії як системи правових норм, що спрямовані на запобігання правопорушенням та усунення їхніх наслідків (Н.С. Малєїн [7, с. 192]); як державно-примусової діяльності, що гарантує відновлення порушеного права та виконання юридичного обов'язку (С.С. Алексєєв [8, с. 180]); як юридичної діяльності, спрямованої на усунення перешкод на шляху здійснення суб'єктами своїх прав та припинення порушення, відновлення положення, яке існувало до правопорушення (М.М. Дякович [9, с. 120]); як передбаченого законом порядку, відповідно до якого відбувається реалізація права на захист (Я.Г. Тріпільський [10, с. 9]);

як системи активних заходів, що їх уживають суб'єкт цивільного права, компетентні державні чи інші органи, спрямованої на усунення порушень цивільного права чи інтересу, покладення виконання обов'язку з відновлення порушеного права на порушника (О.В. Дзера, І.О. Дзера [11, с. 129]).

Деякі вчені при визначенні сутності цієї правової категорії роблять акцент на меті, задля досягнення якої здійснюється захист прав та інтересів. Так, за однією концепцією, захист прав та інтересів спрямований на відновлення порушених чи оспорюваних суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів [12, с. 445], за іншою – на забезпечення уповноваженій особі реальної можливості здійснення її права [13, с. 44], зокрема, шляхом пред'явлення вимоги до правозобов'язаного суб'єкта виконати покладені на нього зобов'язання (здійснити певні дії, які забезпечують відповідне право праволодіючого суб'єкта, чи утриматися від їх виконання) [14, с. 283].

Серед інших у науковій доктрині виділяється позиція З.В. Ромовської, яка пише: «Захист права – це діяльність, спрямована не тільки на відновлення порушеного права, але й саме таке відновлення. Тому правовий захист можна розглядати в динаміці як процес захисту, який має свій початок і кінець, виникає з моменту пред'явлення заяви й завершується виконанням рішення [15, с. 8–9].

Ще одна наукова концепція, яку ми не можемо оминути увагою, – розкриття змісту категорії «захист права» в її співвідношенні з категорією «охорона». Зокрема, аналізуючи охорону й захист прав та інтересів, І.В. Венедіктова справедливо звертає увагу на те, що співвідношення охорони й захисту прав та інтересів має вигляд деякої системи противаг, у якій охорона надається виключно законним інтересам, а захист законних інтересів здійснюється виключно правовими методами [4, с. 226].

З.В. Ромовська також робить акцент на тому, що правовий захист слід відрізнити від правової охорони. Остання складається з двох рівнів, на першому з яких здійснюється правове регулювання певних суспільних відносин, а на другому – охорона конкретних суб'єктивних прав [16, с. 15].

Окремої уваги заслуговує твердження М.М. Дякович, яка зазначає: «Охоронними є заходи, спрямовані на запобігання порушенню сімейних прав та законних інтересів». При цьому критерієм розмежування охорони й захисту вона називає момент учинення правопорушення, з яким пов'язують можливість особи використовувати передбачені законом засоби захисту [9, с. 144].

Підсумовуючи наведене, можемо зробити висновок, що сьогодні в науковій доктрині немає єдиної концепції щодо визначення змісту правової категорії «захист прав та інтересів». На наш погляд, для визначення юридичної природи захисту прав та інтересів необхідно, по-перше, розмежувати це поняття й поняття правової охорони. Останню ми розглядаємо як систему двох правових механізмів, за допо-

могою яких здійснюється позитивне та ретроспективне регулювання суспільних відносин. Перше полягає в тому, що за допомогою відповідних норм права здійснюється правовий вплив на поведінку учасників суспільних відносин, унаслідок чого така поведінка набуває ознак правової поведінки. Натомість поведінка, урегульована нормами права, може бути як правомірною (такою, що здійснюється в межах правових норм і спрямована на їх виконання), так і протиправною (такою, що порушує відповідні норми). Протиправна поведінка є тим юридичним фактом, який «запускає» механізм захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів. Виходячи із зазначеного, можна стверджувати, що захист прав, свобод та інтересів є складовою частиною їх охорони, яка (поряд із позитивним правовим регулюванням суспільних відносин, тобто регламентацією прав і обов'язків їх суб'єктів) включає комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів.

По-друге, щодо сутності правової категорії «захист прав та інтересів» ми поділяємо позицію тих авторів, які під захистом права розуміють також захист інтересу, адже інтерес є тими потребами й прагненнями до користування конкретними матеріальними та /або нематеріальними благами, які опосередковуються певним суб'єктивним правом. Тому порушення права є порушенням інтересу, а захист права передбачає також захист інтересу. Зокрема, створення перешкод для реалізації правомочностей, що становлять зміст суб'єктивного права, створює й перешкоди для реалізації відповідного прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, що опосередковується цим суб'єктивним правом, тобто перешкоди для реалізації відповідного інтересу. Захищаючи суб'єктивне право як визначену законом тріаду правомочностей, закон тим самим захищає й інтерес.

Попри це варто наголосити на тому, що охоронюваний законом (законний) сімейний інтерес може бути й самостійним об'єктом судового захисту. Ідеться про випадки, коли законодавець гарантує реалізацію інтересів, які не зумовлені суб'єктивними сімейними правами. Такими, наприклад, є інтереси сім'ї (ч. 1 ст. 54, ч. 4 ст. 65 Сімейного кодексу України (далі – СК України)), інтереси держави (ч. 1 ст. 27 СК України), інтереси суспільства (ч. 3 ст. 7, ч. 1 ст. 27 СК України), інтереси подружжя (ч. 1 ст. 27 СК України), інтереси дитини (ч. 6 ст. 19, ч. 1 ст. 42, ч. 2 ст. 207 СК України) тощо.

Третє, на чому слід зупинитися, визначаючи сутність захисту прав та інтересів, – зміст цієї правової категорії. У відповідному контексті обґрунтованою є думка Ю.Д. Притики, що традиційне визначення поняття захисту прав потрібно дещо модифікувати, поклавши в його основу категорію діяльності, що дасть змогу повніше відобразити притаманні цьому правовому явищу якості [17, с. 17–18].

Захист прав та інтересів у широкому розумінні, на наш погляд, включає як діяльність від-

повідних юрисдикційних органів щодо застосування передбачених законом способів і засобів, спрямованих на забезпечення здійснення та відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів, так і їх самозахист. При цьому діяльність щодо запобігання порушенням, невизнання чи оспорювання суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу ми не розглядаємо як складову частину їхнього захисту, адже, як уже зазначалося, про захист прав та інтересів можна говорити тільки в разі їх порушення, невизнання чи оспорювання, тобто факту протиправної поведінки щодо правомочної особи. До речі, саме з таких мотивів виходить і законодавець, який у ч. 1 ст. 15 ЦК України визначає, що кожна особа має право на захист свого цивільного права в разі його порушення, невизнання або оспорювання.

Виходячи з наведених міркувань, ми не можемо погодитися з позицією тих науковців, які вважають, що діяльність щодо запобігання порушенню є одним з елементів захисту прав та інтересів. Не поділяємо ми й погляд С.С. Алексєєва, який під захистом прав та інтересів розуміє державно-примусову діяльність. Таке тлумачення відповідної правової категорії не охоплює самозахисту прав та інтересів, тобто відбувається необґрунтоване звуження поняття. Досить спірною видається й позиція І.В. Венедіктової, яка акцентує увагу на тому, що правова охорона надається виключно законним інтересам. Як було зазначено вище, правова охорона є правовим впливом на поведінку учасників суспільних відносин, унаслідок чого остання набуває ознак правової поведінки. При цьому основним змістом такої поведінки є саме права й обов'язки її суб'єктів, а не їхні інтереси.

Висловлені вище міркування дають підстави визначити захист прав та інтересів як діяльність правомочних осіб, а також юрисдикційних органів, що спрямована на забезпечення здійснення та відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів у спосіб, установлений законом.

Відповідно до ст. ст. 16–18 ЦК України, ст. ст. 18, 19 СК України захист сімейних прав та інтересів може здійснюватися судом, органом опіки та піклування, Президентом України, органами державної влади, органами влади АРК або органами місцевого самоврядування чи нотаріусом.

Обґрунтованою є висловлена в юридичній літературі думка, що серед інших форм саме судова форма захисту є універсальною, історично сформованою, докладно регламентованою нормами цивільного процесуального права; така форма забезпечує надійні гарантії правильного застосування закону, установлення реальних прав і обов'язків [18, с. 370].

Аналіз норм сімейного та цивільного процесуального законодавства України дає підстави стверджувати, що законодавець надав суду більш широкі повноваження у сфері захисту сімейних прав порівняно з повноваженнями інших юрисдикційних органів, а саме:

1) відповідно до ч. 10 ст. 7, ч. 1 ст. 18 СК України, ч. 1 ст. 16 ЦК України, ч. ч. 1, 3 ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України

(далі – ЦПК України) кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права або інтересу в порядку, установленому ЦПК України. Відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною;

2) звернення особи за захистом до органу державної влади або іншого компетентного органу не позбавляє її права на звернення до суду (ч. 3 ст. 17 ЦК України, ч. 3 ст. 19 СК України);

3) судовий порядок розгляду сімейних справ у порядку цивільного судочинства базується на галузевих і міжгалузевих принципах, що гарантують забезпечення законності, незалежності й об'єктивності судового розгляду. Такими принципами, зокрема, є гласність, відкритість судового розгляду справи та його повна фіксація технічними засобами (ст. 6 ЦПК України); диспозитивність та процесуальна рівність сторін (ст. ст. 11, 27 ЦПК України); змагальність сторін (ст. 10 ЦПК України); безпосередність судового розгляду (ст. 159 ЦПК України); усебічність, повнота й об'єктивність установлення судом обставин справи (ч. 4 ст. 10, ст. 309 ЦПК України);

4) серед способів захисту сімейних прав судами закон регламентує такі способи, застосування яких не входить до повноважень інших органів державної влади, наприклад, відшкодування матеріальної й моральної шкоди (п. 6 ч. 2 ст. 18 СК України, п. п. 8, 9 ч. 2 ст. 16 ЦК України);

5) під час здійснення судового захисту сімейних прав у разі ухвалення судом рішення з порушенням норм матеріального та/або процесуального права цивільним процесуальним законодавством передбачена можливість перегляду судових рішень судами апеляційної та касаційної інстанцій (ст. ст. 13, 292, 324 ЦПК України), Верховним Судом України (ст. 354 ЦПК України), а також перегляду в зв'язку з нововиявленими обставинами (ст. 361 ЦПК України) [19, с. 44].

Виходячи з наведеного, ми поділяємо позицію В.В. Комарова, відповідно до якої питання щодо форм захисту прав та інтересів має принципове значення, його доречно інтерпретувати в контексті доктрини поділу влади в сучасній державі на законодавчу, виконавчу й судову та в контексті концепції правової держави, яка, зокрема, передбачає наявність права на суд як абсолютного права, тобто пріоритету судової влади [20, с. 139].

Висновки

З огляду на викладене, захист сімейних прав та інтересів у порядку цивільного судочинства – це регламентована цивільним процесуальним законом діяльність суду щодо розгляду сімейних справ із метою забезпечення здійснення та/або відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних суб'єктивних сімейних прав та/або охоронюваних законом (законних) сімейних інтересів.

Усі інші питання, пов'язані з дослідженням захисту сімейних прав та інтересів у порядку цивільного судочинства, виходять за межі цієї статті й становлять перспективні напрями подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел:

1. Дробышевская Т.В. Личные неимущественные права граждан и их гражданско-правовая защита : [монографія] / Т.В. Дробышевская. – Красноярск : Краснояр. гос. ун-т., 2001. – 131 с.
2. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов. – М. : Статут, 2000. – 411 с.
3. Короед С.О. Вплив юридичної деонтології на формування активної поведінки судді в цивільному судочинстві щодо застосування правильного способу захисту цивільного права / С.О. Короед // Судова апеляція. – 2015. – № 1 (38). – С. 50–57.
4. Венедіктова І.В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві : [монографія] / І.В. Венедіктова. – Х. : Нове Слово, 2011. – 260 с.
5. Арапов Н.Т. Проблемы теории и практики правосудия по гражданским делам / Н.Т. Арапов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1984. – 128 с.
6. Тертышников В.И. Защита семейных правоотношений в гражданском судопроизводстве / В.И. Тертышников. – Харьков : Выща шк., изд. при ХГУ, 1976. – 123 с.
7. Маленин Н.С. Гражданский закон и права личности в СССР / Н.С. Маленин. – М. : Юрид. лит., 1981. – 216 с.
8. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2-х т. / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – 360 с.
9. Дякович М.М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом : [монографія] / М.М. Дякович. – К. : Істина, 2014. – 520 с.
10. Тріпільський Г.Я. Процесуальні особливості розгляду спорів, які пов'язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Г.Я. Тріпільський. – О., 2008. – 20 с.
11. Дзера О.В. Способи захисту цивільних прав та інтересів у сучасному цивільному праві України / О.В. Дзера, І.О. Дзера // Актуальні проблеми приватного права України : зб. ст. до ювілею д-ра юрид. наук, проф. Н.С. Кузнецової. – К. : ПрАТ «Юридична практика», 2014. – С. 127–152.

12. Червоный Ю.С. Гражданский процессуальный кодекс Украины : научно-практический комментарий / Ю.С. Червоный, Г.С. Волосатый, В.О. Ермолаева. – Х. : Одиссей, 2007. – 792 с.
13. Иванов О.В. Защита гражданских прав как правовой институт и как научная проблема / О.В. Иванов // Вопросы советского государства и права : Труды Иркутского университета им. А.А. Жданова. Серия юридическая. – Т. 45. – Вып. 8. – Ч. 3. – Иркутск, 1967. – С. 41–56.
14. Михайлова Е.В. К вопросу о сущности, способах и формах защиты субъективного гражданского права / Е.В. Михайлова // Защита прав в России и других странах Совета Европы: современное состояние и проблемы гармонизации : сб. науч. статей. – Краснодар ; Спб. : Изд-во «Юридический центр-Пресс», 2011. – С. 281–288.
15. Ромовская З.В. Защита в советском семейном праве / З.В. Ромовская. – Львов : Вища шк., 1985. – 180 с.
16. Ромовская З.В. Проблемы защиты в советском семейном праве : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / З.В. Ромовская. – Харьков, 1987. – 49 с.
17. Притика Ю.Д. Поняття і диференціація способів захисту цивільних прав та інтересів / Ю.Д. Притика // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – Вып. 60/62. – С. 16–19.
18. Колотилова І.О. Правильне застосування норм матеріального права – умова законності судового рішення / І.О. Колотилова // Держава і право. – Вып. 58. – С. 370–375.
19. Боровська І.А. Захист права на безпечне для життя й здоров'я довкілля в порядку цивільного судочинства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І.А. Боровська. – К., 2015. – 225 с.
20. Комаров В.В. Курс цивільного процесу : [підручник] / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.

В статтє досліджується сутність правової категорії «захист сімейних прав та інтересів в порядку гражданского судопроизводства». Аналізується розуміння цього поняття в науковій доктрині, а також в діючому законодавстві України. Виділяються ознаки досліджуваного поняття, а також визначається специфіка сімейних прав та інтересів як об'єкта правової охорони. В результаті формулюється дефініція правової категорії «захист сімейних прав та інтересів в порядку гражданского судопроизводства».

Ключевые слова: защита, гражданское судопроизводство, семейные права и интересы, способы защиты, деятельность юрисдикционных органов, правовая охрана.

In the scientific article the essence of the legal category of “protection of family rights and interests in civil proceedings” is researched. It is analyzed the understanding of this notion in the scientific doctrine and legislation of Ukraine. It is outlined the characteristic features of this concept and determined the specific of the family rights as an object of legal protection. Consequently it is formulated the definition of legal category “protection of family rights and interests in civil proceedings”.

Key words: protection, civil proceedings, family rights and interests, methods of protection, activities of jurisdictional bodies, legal protection.